

მანანა ბუკია

**ერთი მივიწყებული მეგრულ-
აფხაზური ტერმინისათვის**

მეგრელები ოდითგანვე განთქმული მოჯირითეები იყვნენ.

„მეგრელები კარგი მეომრები და კარგი მხედრები არიან“, აღნიშნავდა ცნობილი მოგზაური ჟან შარდენი (შარდენი, 1975, 119). „ცხენის ჯირითი და გათამაშება სამეგრელოში ძალიან გავრცელებული იყო. ცხენის „მარულა“-ს აწყობდნენ წელიწადში რამდენჯერმე რომელიმე დიდ დღესასწაულთან დაკავშირებით“ (მაკალათია, 1941, 202). არქ. ლამბერტი აღწერს ცხენოსნობასთან დაკავშირებული სპორტული თამაშობის ორ სახეობას – ბურთობას და ნიშანში მშვილდით ისრის სროლას (ცხენბურთი და ყაბახი), მაგრამ არ მიუთითებს შათ მეგრულ სახელწოდებას (ლამბერტი, 1938, 94-97), სამწუხაროდ, დღეისათვის იშვიათი გამონაკლისის გარდა, არც ჯირითობა შემორჩა და არც ცხენოსნობასთან დაკავშირებული სპორტული თამაშობები, შესაბამისად, იკარგება მასთან დაკავშირებული ლექსიკაც. ეთნოგრაფიული ხასიათის შრომები გვიჩვენებენ, რომ ცხენოსნობასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია ლექსემათა საკმაოდ ფართო სპექტრს აერთიანებდა. დღეს ახალგაზრდა თაობის მეტყველებაში ეს სიტყვები, გარდა ფართოდ გავრცელებული სპორტული სახეობების აღმნიშვნელი ტერმინებისა, გამქრალია, ან შემორჩენილია, მაგრამ გაბუნდოვანებულია მათი სემანტიკა.

ერთ-ერთ ასეთ ტერმინთაგანია **თარჩია** „ცხენოსნობის სახეობა – „ბაირადის გატაცება“ (მაკალათია, 1941, 202); „სპორტის ერთ-ერთი სახეობა“ (ელიავა, 1997, 171); „ჯირითი“ (წალენჯ.): პატენსქუა [...] გეხედ ვარყას ჭკადემის, **თარჩიას** გილართედ „ბატონიშვილი მჭედლის ულაყზე იჯდა და თარჩიას აკეთებდა“ (სამუშია, 1971, 69), ქეგლ-ის მიხედვით, **თარჩია**

„ძველებური ქართული ცხენოსნური სპორტის სახეობაა“ (ქეგლ, IV, 344). **მარულა**-ს მსგავსად, **თარჩია**ც შესულია სალიტერატურო ენაში და თავისი მკვიდრად მიჩნეული ადგილი უჭირავს. ეს და ამ დარგში წარმოდგენილი სხვა ლექსემები, რომლებიც შეთვისებული აქვს ქართველურ სალიტერატურო ენას, კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, თუ როგორი მნიშვნელობა და ფუნქცია ჰქონდა უმწერლობო ქართველურ ენებს საერთოეროვნული, სახელმწიფო ენის გამდიდრების საქმეში.

თვით **თარჩია**-ს თამაში შემდეგში მდგომარეობდა: ერთ-ერთი მხედარი მიიღებდა ბაირალს, ან სხვა ნივთს და სათამაშო მოედანზე გავიდოდა. დანარჩენი მხედრები მას გამოედევნებოდნენ და ცდილობდნენ ბაირალის წართმევას. ბაირალი ხშირად გადადიოდა ხელიდან ხელში. გამარჯვებულად მიიჩნეოდა ის მხედარი, რომელიც განსახდვრული დროის მანძილზე შეინარჩუნებდა ბაირალს. **თარჩია** ტარდებოდა ცნობილი მხედრის გარდაცვალების წლისთავზე, მისი ხსენების დღეს და ა. შ.

ვვარაუდობთ, რომ ტერმინისათვის ამოსავალი უნდა იყოს სპარსული წარმოშობის **თარეში**, რომლის ერთ-ერთი გადანითი მნიშვნელობა ქართულში თავისუფლად სიარული, თავის ნებაზე ნავარდია (ქეგლ V, 341-342). შდრ. თუშური **თარეში ცხენისა** „ცხენის თამაშით ჭენება“ (ხუბუტია, 1969, 102). **თარეშ**-ს მეგრულში **თარაში** ენაცვლება (ჭარაია, 1997, 69). სემანტიკური სიახლოვის გამო სპორტული თამაშობის აღმნიშვნელი ტერმინის ძირად მეგრულმა ეს სიტყვა გამოიყენა და დაუმატა -ია სუფიქსი, რომელიც ხშირად გვხვდება მეგრულში თამაშობების აღმნიშვნელ ლექსემებში. მაგ. **ხინტკირ-ია** „კენწლაობა“, ოდიშურ-აფხაზური დუელია, სატევრებით შეჯიბრება“ (გამსახურდია, 1990, 100), **ტაუტკუბურა-ია** „ფეხბეშეტყუპებით გადახტომა“.... სუფიქსის დართვამ გამოიწვია ფუძეში ხმოვნის რედუქცია: ***თარაშ-ია** > ***თარშ-ია** > **თარჩ-ია**. რაც

შეეხება შ > ჩ პროცესს, სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ შ სპირანტის აფრიკატიზაცია (შ > ჩ) ქართული და ზანური ენების საერთო კანონზომიერებაა და არა მხოლოდ ქართული ენის რომელიმე დიალექტის ან დიალექტთა ჯგუფისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური მოვლენა (ლომთაძე, 1999, 204), დღევანდელ მეგრულში **თარჩია**-ს სემანტიკა გაფართოვდა და თავდაპირველ მნიშვნელობასთან ერთად ხმაურით, ენერგიულად მოძრაობასაც გულისხმობს.

ეს ტერმინი ოდნავი ფონეტიკური ცვლილებებით გვხვდება აფხაზური ენის ორსავე დიალექტში **ა-თარჩეა** // **ა-ჩართეა** სახით, ნიშნავს ცხენით ერთგვარ თამაშს წლისთავზე ქელეხის დროს (ჯანაშია, 1954, 121). ს. ამიჭბას განმარტებით ათარჩეა – „поминальные скачки“ (ამიჭბა, 1975, 120), ე. ი. ტერმინს რიტუალური დატვირთვა ჰქონია, კერძოდ, ტარდებოდა მიცვალებულის სულის მოსახსენიებლად. იგივეა ამ სიტყვის ოდინდელი მნიშვნელობა მეგრულში. ო. ვახანიას მიერ აღწერილი **ათარჩეი** (ვახანია, 1959, 28) ძალზე ჰგავს ჩვენს მიერ მოძიებულ მასალას. ფაქტობრივად. საქმე გვაქვს ერთი და იმავე თამაშობის სახეობასთან, რომელიც საერთო სიტყვითაა გადმოცემული მეგრულსა და აფხაზურში.

აფხაზური ენისათვის ამოსავალია აბჟუური ფორმა **ა-თარჩეა**. ე. კვარჭია დასაშვებად მიიჩნევს სიტყვის თურქულ წარმომავლობას და უკავშირებს derece ფორმას, რაც ღირსებას ნიშნავს (კვარჭია, 1981, 96). **ა-თარჩეა**-ს თურქულიდან მომდინარეობას დაბრკოლება ახლავს. სემანტიკურად ძნელად დაუკავშირდება „ღირსება“ დოღს, შეჯიბრებას ცხენოსნობაში, თუნდაც რიტუალურს. ისეც რომ იყოს, როგორც აფხაზი მეცნიერი წარმოგვიდგენს და მეგრული და აფხაზური ფორმებისათვის ამოსავალ ძირად თურქული ფორმა მივიჩნიოთ. აფხაზურისათვის სესხების შუალედურ რგოლად მაინც მეგრული უნდა ჩაითვა-

ლოს. ამაზე აფხასური ლექსების –**ემ** დაბოლოება მიგვანიშ-
ნებს, რომელიც ჩნდება ქართველური ენებიდან ნასესხებ მასა-
ლაში. შდრ. აფხაზ. **ა-კალემ** < ქართ.-მეგრ. **კალა**, აფხაზ. **ა-ძმემ**
< ქართ.-მეგრ. **ძიმა**, აფხაზ. **ა-ჯგქრემ** „სიმინდი“ < ქართ. (იმერ.)
ჯიქურა ცოცხის მცენარე, სარგო“, აფხაზ. **ა-ბუემ** „მმარი“ <
მეგრ. **ბაჟა**. აფხაზურს ნასესხებ სიტყვებში აუსლაუტში ახასი-
ათებს დიფთონგიზაცია (ტყანცელამე, 1998, 35).

ამრიგად, საერთო მეგრულ-აფხაზური **თარჩია** // **ა-თარჩემ**
ფორმისათვის ამოსავალია **თარემი** „თავისუფლად სიარული,
თავის ნებაზე ნავარდი“, რომელმაც მეგრულში რიტუალური
თამაშობის სემანტიკა მიიღო, აქედან კი იმავე მნიშვნელობი-
თა და შესაბამისი ფონოტაქტიკით გადავიდა აფხაზურში.

მითითებული ლიტერატურა

ამიჭბა 1975 – С. А. Амичба. Термины коневодства в абхазско-
абазинских диалектах. იკეწ. II. თბილისი

გამსახურდია 1990 – კ. გამსახურდიას. მთვარის მოტაცება, თბილისი.

გვანცელამე 1998 – Т. И. Гванцеладзе. Тенденции дифтонгизации
взаимствованных слов в абхазском языке. IX международный
коллоквиум Европейского общества кавказоведов. Махачкала.

დანელია, 1991 – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული
ტექსტები, II, ზღაპრები და მცირე ჟანრები, ტექსტი გამოსაცემად
მომზადეს, შესავალი, შენიშვნები და გამოკვლევები დაურთეს კ.
დანელიამ და. ა, ცანავამ. თბილისი.

ელიავა, 1997 – გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი,
მარტვ. – თბილისი. 1997.

ვახანია 1959 – О. Вахания. Абхазские народные игры. Сухуми.

კვარჩია 1981 – В. Е. Кварчия. Животноводческая лексика в абхазском
языке, Сухуми

ლამბერტი, 1938 – არქ, ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, თბილისი.

ლომთათიძე, 1999 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზურსა და ქართველურ ენებში არსებული ზოგი საერთო ფუძის ნასესხობის მიმართულეებისათვის, ჩიქობავას საკითხავები – X. თბილისი.

ლომთაძე, 1999 – ა. ლომთაძე, სპირანტებისა და აფრიკატების ფონეტიკური სახეცვლილებანი ქართველურ ენებში, თბილისი.

მაკალათია, 1941 – ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი.

სამუშია, 1971 – ქართული ხალხური პოეზიის მასალები (მეგრული ტექსტები). მოამზადა კ. სამუშიამ. თბილისი.

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბილისი. 1955-1964.

შარდენი, 1975 – ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბილისი.

ყიფშიძე 1914 – И. А. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем. С-ПБ

ჭარაია, 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

ხუბუტია, 1969 – პ. ხუბუტია, თუშური კილო. ლექსიკა, თბილისი.

ჯანაშია, 1954 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი.

Manana Bukia

For one forgotten megrelian-abkhazian term

Resume

The ritual term is discussed in this article: megrelian **Tarchia**

(თარჩია) abkhazian **atarchey** (ა-თარჩედ) // **achartey** (ა-ჩართედ) are

supposed to be borrowed in these languages. They were borrowed from Persian word **tareshi**, it got a semantic meaning of game by adding suffix –ia (ია) megrelian in supposed to be the middle ring of adopting the meaning of the appropriate abkhazian word.

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ზუგდიდის ფილიალი, ფილოლოგიის მიმართულება
მომხე (შრომების კრებული) I, თბილისი, 2007
გვ. 3-7